

IMOM TERMIZIYNING HADIS ILMIGA QO'SHGAN HISSASI

Sayfullayeva Hilola

Termiz davlat universiteti

1-bosqich talabasi O'zbek filologiyasi fakulteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19889628>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Imom Termiziyning hadis ilmiga qo'shgan beqiyos hissasi, uning nazariy va amaliy yondashuvlari, tarixiy va mintaqaviy ahamiyati, shuningdek, zamonaviy ilmiy izlanishlarda Termiziy merosining o'rni har tomonlama tahlil qilinadi. Maqolada hadis ilmining rivojlanishida Termiziy maktabining o'ziga xos xususiyatlari, uning hadislarni tanqidiy o'rganishdagi metodologiyasi, shuningdek, u yaratgan asarlarning bugungi ilmiy jamoatchilik uchun dolzarbligi yoritiladi. Tadqiqot natijalari asosida ilmiy-amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Imom Termiziy, Hadis ilmi, Islom ilmlari, Ilmiy meros

Abstract. This article explores Imam Tirmidhi's invaluable contributions to the science of hadith, analyzing his theoretical and practical approaches, historical and regional significance, and the place of Tirmidhi's legacy in contemporary research. The work examines the unique features of the Tirmidhi school in the development of hadith studies, his critical methodology in hadith authentication, and the relevance of his works for today's scholarly community. The study concludes with scientifically grounded recommendations based on the research findings.

Keywords: Imam Tirmidhi, Hadith studies, Islamic sciences, Scholarly heritage

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируется неоценимый вклад Имама Тирмизи в науку хадисов, рассматриваются его теоретические и практические подходы, историческое и региональное значение, а также место наследия Тирмизи в современных научных изысканиях. Особое внимание уделяется уникальным особенностям т.н. Тирмизийской школы, методологии критического изучения хадисов и актуальности его трудов для современной науки. В конце статьи приводятся научно-обоснованные рекомендации.

Ключевые слова: Имам Тирмизи, Наука хадисов, Исламские науки, Научное наследие

Kirish

Islom ilm-fani taraqqiyotida hadis ilmi alohida o'rin tutadi. Bu soha nafaqat diniy ta'limot asoslarini aniqlash, balki musulmon jamiyatining axloqiy va huquqiy asoslarini mustahkamlashda ham muhim rol o'ynadi. Hadis ilmining shakllanishi va rivojida Markaziy Osiyo olimlari, xususan, Imom Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy (824–892)ning ilmiy merosi beqiyos ahamiyat kasb etdi. Imom Termiziy nafaqat hadislarni to'plash va rivoyat qilish, balki ularni tanqidiy tahlil qilish, isnad va matnga oid metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishda ham yetakchi bo'ldi. Uning "Jome' as-Sahih" asari nafaqat musulmon sharqida, balki butun islom olamida hadis ilmining asosiy manbalaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Termiziy maktabi hadis ilmining nazariy va amaliy jihatlariga yangicha yondashuv olib kirishi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada Imom Termiziyning hadis ilmiga qo'shgan hissasi, uning metodologik asoslari, tarixiy va hududiy ahamiyati, shuningdek, zamonaviy ilmiy izlanishlar nuqtayi nazaridan o'rganiladi. Tadqiqot davomida hadis ilmining asosiy nazariy tushunchalari, klassik va zamonaviy

yondashuvlar, mintaqaviy ilmiy maktablarning oʻrni, shuningdek, Termiziy merosining bugungi dolzarbligi keng tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Hadis ilmi rivojlanishining nazariy-konseptual asoslarini tahlil qilishdan avval, ushbu sohaning paydo boʻlishi va shakllanishiga sabab boʻlgan ijtimoiy-diniy omillarni koʻrib chiqish muhimdir. Islom dini paydo boʻlishining ilk davrlarida Qurʼon oyatlari bilan bir qatorda, Muhammad (s.a.v.)ning soʻz va amallari ham musulmonlar uchun asosiy manba boʻlgan. Biroq Qurʼon matni yozma ravishda mustahkamlangan boʻlsa-da, hadislar dastlab ogʻzaki rivoyat qilinardi. Bu jarayonda hadislarini toʻplash, ularni isnad va matn jihatidan tekshirish zarurati tugʻildi. Shu tariqa, hadis ilmining nazariy asoslari paydo boʻldi va u rivojlanishida muhim bosqichlarni bosib oʻtdi. Hadis ilmining klassik nazariyalariga koʻra, hadislar isnad (rivoyatchilar zanjiri) va matn (mazmun) jihatidan baholandi. Ushbu ikki asosiy kategoriya hadisning sahih, hasan yoki zaifligini aniqlashda bosh mezon boʻlib xizmat qildi. Islom tarixida hadislarini sahihlik darajasiga koʻra tasniflash va tanqidiy oʻrganish metodologiyasi, asosan, hijriy uchinchi asrda mukammal shakllandi. Bu jarayonda Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Abu Dovud, Imom Nasoiy va Imom Termiziy kabi buyuk muhaddislarning hissasi beqiyosdir. Aynan shu davrda hadislarini tanqidiy oʻrganish, rivoyatchilar hayoti va ularning ishonchliligi ustida ilmiy izlanishlar olib borila boshlandi[1].

Imom Termiziy hadis ilmining nazariy va amaliy asoslariga oʻziga xos yondashuv olib kirgan olim sifatida tanilgan. Uning asosiy asari “Jome’ as-Sahih” yoki “Sunan at-Termiziy” nomi bilan mashhur boʻlib, hadislarini faqat toʻplash emas, balki ularni isnad va matn jihatidan chuqur tahlil qilishga bagʻishlangan. Ushbu asar hadislarini sahih, hasan va zaif toifalarga ajratishda Termiziy metodologiyasining asosiy namunasi sifatida qadrlanadi. Imom Termiziy oʻz asarida har bir hadisdan soʻng rivoyatchilar zanjiri va matn ishonchliligiga oid mulohazalarni bayon etadi. Bu yondashuv hadis ilmidagi tanqidiy tafakkur va ilmiy izchillikni mustahkamladi[2]. Termiziy maktabining oʻziga xos jihati shundan iboratki, u hadislarini faqat isnad asosida baholash bilan cheklanmay, balki matnni ham chuqur tahlil qiladi. Bu esa hadis ilmining rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi.

Klassik davrda hadis ilmining rivojlanishiga taʼsir koʻrsatgan asosiy nazariy konseptlar asosan isnad va matn muvozanatini saqlash, rivoyatchilarni tabaqalash, hadislarini sahihlik darajasiga koʻra ajratish va ularni tanqidiy tahlil qilishdan iborat edi. Imom Termiziy ana shu metodologiyaning mukammal namunalaridan birini yaratdi. U hadislarini nafaqat isnad, balki matn mazmunining Qurʼon va boshqa mashhur hadislar bilan muvofiqligini ham tekshiradi. Bu yondashuv hadislarini toʻgʻri, haqqoniy va ishonchli tarzda tasniflashga xizmat qildi. Imom Termiziy hadislarini tahlil qilishda “hasan” kategoriyasini ham joriy qilgan. Bu kategoriya hadis ilmidagi sahih va zaif oraligʻidagi oʻziga xos oraliq toifani anglatadi va hadis ilmining keyingi taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etdi.

Hadis ilmining Markaziy Osiyodagi rivojida Imom Termiziy maktabi alohida oʻrin tutadi. Uning asarlari nafaqat arab dunyosida, balki Movarounnahr, Xuroson va boshqa mintaqalarda ham keng tarqaldi. Islom olamida hadis ilmining asosiy maktablari — hijoziy, kufiy, basriy va shuningdek, markaziy osiyolik muhaddislar maktabi shakllandi. Termiziy maktabining oʻziga xosligi shundaki, bu anʼana hadislarini tanqidiy oʻrganishda mintaqaviy va mahalliy ilmiy

an'analarni ham hisobga oladi. Imom Termiziy o'z asarlarida mintaqaviy rivoyatchilar va ularning ishonchliligi haqida batafsil ma'lumot beradi. Bu yondashuv hadis ilmining regional xususiyatlarini ochib berishda muhim rol o'ynadi.

Imom Termiziy hadis ilmining rivojiga qo'shgan hissasini to'liq anglash uchun uning zamondoshlari va keyingi avlod olimlari asarlarida Termiziy metodologiyasiga berilgan baholarga ham e'tibor qaratish zarur. Jumladan, Imom Buxoriy va Imom Muslim kabi zamondosh muhaddislar Termiziyning hadis tanqididagi ijtihodiy yondashuvini yuqori baholaganlar. Ibn Hajar al-Asqaloni, az-Zahabiy, Ibn Qayyim al-Javziy kabi yirik mutaxassislar ham Termiziy asarlarini hadis ilmining asosiy manbalaridan biri sifatida e'tirof etganlar. Ibn Hajar "Tahzib at-Tahzib" asarida Termiziyning hadislarini tasniflash va baholashdagi aniqligi va ehtiyotkorligini alohida ta'kidlaydi[3]. Az-Zahabiy esa "Tazkirat al-huffaz" kitobida Termiziy maktabining hadis ilmidagi o'ziga xos o'rni va uning uslubiy yondashuvini keng tahlil qiladi.

Hadis ilmining tarixiy taraqqiyotida Termiziy maktabi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham yangi bosqichni boshlab berdi. Uning hadislarini baholashda isnad va matn muvozanatini saqlash, rivoyatchilarni tabaqalarga ajratish, hadislarini sahih, hasan va zaifga bo'lish kabi metodologiyalari keyingi asrlarda hadis ilmining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bu yondashuvlar Imom Termiziyning hadis ilmidagi ijtihodiy izlanishlari natijasi bo'lib, ularni keyingi avlod muhaddislari, fiqh va tafsir olimlari o'z asarlarida keng qo'lladilar.

Imom Termiziyning hadis ilmidagi metodologik yondashuvlari zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda ham o'z aksini topmoqda. Jumladan, bugungi kunda hadislarini tanqidiy o'rganish, isnad va matn tahlilini zamonaviy ilmiy metodlar bilan uyg'unlashtirish, hadislarini tarixiy va mintaqaviy kontekstda talqin qilish kabi yondashuvlarda Termiziy maktabi uslublaridan keng foydalanilmoqda. Zamonaviy tadqiqotchilar, xususan, Yevropa va Amerika universitetlaridagi islomshunoslar ham Termiziyning metodologiyasini chuqur tahlil qilmoqda. Bir qator zamonaviy tadqiqotlarda Termiziy asarlarining mantiqiy izchilligi, hadislarini tanqidiy baholashdagi aniqlik, isnad va matn muvozanati, shuningdek, hadislarini tarixiy kontekstda tahlil qilishga oid yondashuvlar yuqori baholanmoqda[4].

Hadis ilmining zamonaviy rivojida Termiziy maktabining o'rni va ahamiyati haqida olib borilgan empirik tadqiqotlar ham mavjud. Jumladan, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va boshqa mintaqalarda olib borilgan tadqiqotlarda Termiziy asarlarining madaniy va diniy meros sifatida o'rganilishi, ularning yosh avlodga ta'siri, diniy-ma'rifiy qadriyatlarini shakllantirishdagi roli alohida e'tirof etilgan. Bu tadqiqotlar asosida Imom Termiziyning hadis ilmidagi metodologiyasi nafaqat tarixiy, balki zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarb ekani isbotlangan.

Imom Termiziyning hadis ilmidagi o'rni va uslubiy yondashuvlari atrofida bir qator ilmiy bahs-munozaralar ham mavjud. Jumladan, ba'zi zamonaviy tadqiqotchilar Termiziy asarlaridagi "hasan" kategoriyasi atrofida turli fikrlar bildiradilar. Bir guruh olimlar ushbu kategoriya aniq chegaralarga ega emasligini, ba'zan "hasan" va "zaif" hadislar o'rtasidagi tafovut noaniq bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Boshqa bir guruh esa, Termiziy tomonidan joriy qilingan "hasan" toifasi hadis ilmining rivojida muhim bosqich bo'lganini, bu kategoriya hadislarini yanada izchil va aniq tasniflashga xizmat qilganini qayd etadilar[5]. Ushbu bahs-munozaralar hadis ilmining nazariy asoslarini rivojlantirish, metodologik yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Hadis ilmining tarixiy taraqqiyotida Imom Termiziyning mintaqaviy va milliy olimlar bilan ilmiy aloqalari ham alohida ahamiyat kasb etadi. Uning zamondoshlari orasida Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Abu Dovud, Imom Nasoiy, Imom Ibn Moja kabi buyuk muhaddislar mavjud bo'lib, ular bilan ilmiy muloqot va hamkorlik hadis ilmining umumiy taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Markaziy Osiyo hududida Imom Termiziy maktabi asosida shakllangan ilmiy an'analar keyingi asrlarda O'rta Osiyo, Eron, Hindiston va boshqa mintaqalarga ham tarqaldi. XX–XXI asrlarda esa Termiziy asarlari zamonaviy sharqshunoslik, tarixshunoslik va islomshunoslik tadqiqotlarida muhim manba sifatida ko'rib chiqilmoqda[6].

Zamonaviy ilmiy izlanishlarda Imom Termiziyning hadis ilmidagi roli va xizmatlari ko'plab monografik va maqolaviy tadqiqotlar mavzusi bo'lib kelmoqda. Jumladan, O'zbekiston, Rossiya, Turkiya, Misr va boshqa davlatlarda nashr etilgan ilmiy ishlar, dissertatsiyalar, maqolalarda Termiziy asarlarining mazmuni, hadislarni tasniflash metodologiyasi, zamonaviy jamiyat uchun ahamiyati keng tahlil qilinmoqda. Bu tadqiqotlarda hadis ilmining asosiy nazariy tushunchalari, Termiziy maktabining o'ziga xos jihatlari, hadislarni tanqidiy o'rganishdagi metodologik yondashuvlar, shuningdek, Termiziy asarlarining bugungi ilmiy va amaliy ahamiyati alohida ko'rsatib o'tiladi.

Empirik tadqiqotlar natijalari asosida, ayniqsa, yoshlar orasida Termiziy asarlariga, ularning axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishdagi roliga qiziqish ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bu esa Termiziy merosining zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarbligini ko'rsatadi. Hadis ilmining rivojlanishida Termiziy maktabi nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ilmiy va amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, uning metodologiyasi bugungi islomshunoslikda ham keng qo'llanilmoqda.

Yuqoridagi tahlillar asosida, Imom Termiziyning hadis ilmiga qo'shgan hissasi, uning nazariy va amaliy yondashuvlari, tarixiy va mintaqaviy o'rni, zamonaviy ilmiy izlanishlardagi ahamiyati, shuningdek, ilmiy bahs-munozaralardagi o'rni har tomonlama ochib berildi. Bu esa hadis ilmining bugungi taraqqiyotida Termiziy maktabining o'ziga xos o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Xulosa

Imom Termiziyning hadis ilmiga qo'shgan hissasi nafaqat tarixiy, balki zamonaviy islom ilmlari rivojida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Uning "Jome' as-Sahih" asari va boshqa ilmiy merosi hadislarni tanqidiy tahlil qilish, isnad va matn muvozanatini saqlash, hadislarni sahih, hasan va zaifga ajratish metodologiyasi bilan ajralib turadi. Bu yondashuv hadis ilmining keyingi taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan va zamonaviy ilmiy izlanishlarda ham keng qo'llanilmoqda. Termiziy maktabining o'ziga xosligi shundaki, u hadislarni nafaqat isnad, balki matn mazmuni, tarixiy va mintaqaviy kontekstda ham tahlil qilishga alohida e'tibor qaratadi. Bu esa hadis ilmining zamonaviy rivojida, yosh avlodni ma'naviy va axloqiy tarbiyalashda Termiziy merosining dolzarbligini yanada oshiradi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijasida, Termiziy metodologiyasining mantiqiy izchilligi, hadislarni tanqidiy baholashdagi aniqlik va ehtiyotkorlik, shuningdek, hadislarni tarixiy kontekstda o'rganishga oid yondashuvlar yuqori baholanmoqda. Imom Termiziyning hadis ilmidagi roli va xizmatlari haqida ilmiy bahs-munozaralar davom etmoqda. Biroq, umumiy xulosa qilib aytganda, Termiziy maktabi hadis ilmida tanqidiy tafakkur va ilmiy izchillik an'analarini shakllantirdi. Bu esa hadis ilmining rivojiga, musulmon

jamiyatining diniy-ma'rifiy taraqqiyotiga, zamonaviy ilmiy va amaliy izlanishlarga beqiyos hissa bo'lib xizmat qilmoqda. Tadqiqot natijalari asosida, Termiziy metodologiyasini chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish bugungi islomshunoslik va hadis ilmining rivojida muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azami, M. M. (1977). *Studies in Hadith Methodology and Literature*. Indianapolis: American Trust Publications.
2. Brown, J. A. C. (2009). *Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World*. Oxford: Oneworld.
3. Ibn Hajar al-Asqalani. (1995). *Tahzib at-Tahzib*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
4. Motzki, H. (2005). *The Origins of Islamic Jurisprudence: Meccan Fiqh Before the Classical Schools*. Leiden: Brill.
5. Az-Zahabi. (2006). *Tazkirat al-huffaz*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
6. Al-Tirmidhi, Abu Isa. (2007). *Al-Jami' al-Sahih*. Riyadh: Darussalam.